

УДК 316.728

Методологічні підходи вивчення міста крізь призму його повсякденності

К.О. СКЛЯРЕНКО

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ,
E-mail: dru_82@mail.ru**Авторское резюме**

Проблема повсякденності в останні десятиліття міцно увійшла до сфери соціально-гуманітарних наук. Залежно від сфери інтересу науки розглядають різні аспекти повсякденності. У статті представлена інтерпретація міста як простору повсякденності, оскільки життєвий простір більшості сучасних людей та соціальна реальність у рамках існуючої картини світу багато в чому конструюється крізь призму міської повсякденності. Місто в просторі соціокультурної ситуації є символом для людини, своєрідною моделлю світу. Соціологія міста – одна з самих багатоаспектних і розроблених галузей соціології, і багато хто, починаючи від класиків до сучасних дослідників, з різних позицій звертався до її вивчення. Не претендуючи на повне освітлення різних аспектів такого розгляду, зупинимося в даній статті на методологічних підходах вивчення міста крізь призму його повсякденності. У цьому зв'язку актуальним вважається визначення специфіки і пріоритетних напрямів дослідження повсякденного життєвого досвіду сучасних городян.

Ключові слова: місто, соціологія міста, повсякденність.

Methodological approaches to the study of the city through the prism of everyday life

K.O. SKLYARENKO

The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: dru_82@mail.ru**Abstract**

In the article the interpretation of the city as space of everyday life. Shows the main approaches to the study of everyday life of the city. Everyday problem in recent decades firmly established in the field of social sciences and humanities. Depending on the areas of interest to consider various aspects of science of everyday life. We propose a typology of the main directions in the study of urban everyday life: analysis of representations of space and spatial practices of everyday and the study of cities as spaces of representations practices of everyday life. Construction of social reality in the existing picture of the world occurs largely through the prism of urban everyday life. City – the embodiment of possibilities of the human race. Sociology of the city – one of the most multifaceted and developed areas, and many, ranging from the classics to contemporary researchers from different perspectives applied to its study. Without claiming to be complete coverage of various aspects of this review, focus is on the methodological approaches exploring the city through the prism of his everyday life. In connection with this definition seems relevant specifics and priorities study everyday life and experience modern city dwellers.

Key words: city, sociology of city, everyday life.

© К.О. Скляренко, 2014

Постановка проблеми. У сучасній соціологічній теорії все більше акценти зміщуються з досліджень великих співтовариств, великих соціальностей на деталізацію повсякденності особи, на індивідуальну природу соціального життя. Найбільш популярні сьогодні підходи, засновані на принципах індивідуалізму, орієнтовані на локальні форми соціального буття: соціальна феноменологія, символічний інтеракціонізм, когнітивна соціологія, етнометодологія. Саме ці тенденції соціальні теоретики і позначають як методологічний поворот, парадигмальне зрушення, «третю соціологію», яка, за висловом П. Штомпки «вивчаючи на перший погляд тривіальні явища повсякденності дає новий погляд у розумінні таємниць людського співіснування» [7, с. 4]. Необхідність вивчення екзистенціального змісту повсякденного простору сучасної особистості, пов'язаного із смисловою структурізацією мікроуніверсуму людини, і обумовлює актуальність існування «нової соціології» – соціології повсякденного знання. Говорячи про наявність нового методологічного підходу до аналізу соціальної реальності – соціології повсякденності – важливо відмітити можливості його застосування для різних галузей соціологічної науки. Серед них важливу роль відіграє перспективний напрям – вивчення міста. У цьому зв'язку актуальним стає розгляд методологічних можливостей соціології повсякденності при аналізі проблематики міста.

Аналіз наукових досліджень. Вагомий внесок в осмислення міської повсякденності внесли праці Е. Берджеса, Р. Парка, М. Вебера, Л. Вірта. Дослідники Х. і Р. Лінд провели аналітичне дослідження повсякденного життя «міddlтаунів» – середніх міст США, виявивши динаміку світогляду середнього класу американців в контексті економічних перетворень країни. У Росії інтерес до міської повсякденності можна простежити в працях Н. Анциферова, В. Вахштайна, Б.В. Маркова, Е.Г. Трубіної, Н.В. Розенберг, І.В. Туліганової, Л. Смирнягіна, С.А. Смирнова та ін. Автори розглядають історичну специфічність, духовну неповторність міст, закономірності соціальної структури в контексті повсякденності міського життя. Серед сучасних українських авторів, що займаються проблематикою повсякденності і міста, слід зазначити О.А. Даниленко, І.Д. Ковальову, А.В. Худенку, А.В. Демичеву, О.В. Ходус та ін.

Метою дослідження є розкриття основних підходів до вивчення повсякденності міста.

Виклад основного матеріалу. У соціологічних дослідженнях вивчення локального частото переплітається з аналізом повсякденного. Міська повсякденність, виступаючи компонентом сучасної картини світу, є сферою особливого буття соціуму, характерними рисами якої є практична діяльність, комунікативність,

технізованість, стандартизація побуту, розширення медіапростору, гіпертекстуальність, інтерактивність, невирішеність соціальної відповідальності і справедливості у рамках міського життя. Сучасне відчуття міської повсякденності багато в чому пов'язане із зміною меж приватного і публічного простору, динамікою глобального і локального, виникненням нових форм політичної участі, діяльністю міських соціальних рухів, «поворотом до мобільностей» (Дж. Уррі). У роботах різних авторів повсякденність часто розглядається як щось очевидне. Повсякденність здається ясною не тому, що відрефлексована, а тому що «ховається» від рефлексії. Повсякденне життя виступає дослідницьким об'єктом для цілого ряду гуманітарних дисциплін, серед яких немає згоди у визначенні поняття. Термін «повсякденність» був запропонований А. Шюцем для соціологічної концептуалізації поняття «життєвий світ», введеного в науковий обіг у феноменології Е. Гуссерля. А. Шюц одним з перших вказав на повсякденний характер життєвого світу, ввівши, таким чином, термін «повсякденне» в теоретичне мислення. Він запропонував відмовитися від сприйняття «світу, в якому ми живемо», як наперед заданого і зосередитися на процесі складання картини цього світу у людей, виходячи з їх прагнень, фантазій, сумнівів, реакцій на приватні події, спогадів про минуле і уявлень про майбутнє. Для А. Шюца повсякденний життєвий світ – сфера реальності, яку індивід сприймає як даність, як само собою зрозуміле. Ним було виділено шість конституюючих елементів, формальних структур повсякденності: її практичний характер, її безсумнівність, самоочевидність, активний характер свідомості («напруженість свідомості»), темпоральні характеристики повсякденності, які типізують інтерсуб'єктивність повсякденності [8, с. 132-134].

Цікавий підхід до розгляду повсякденності реалізований в концепції класика сучасної соціології Н. Еліаса – автора однієї з модерністських соціологічних концепцій другої половини ХХ ст. Н. Еліас поставив питання: чи маємо ми справу у разі повсякденності і, відповідно, її протилежності – «позапovсякденністю» – з різними сферами людського суспільства? Ключова думка Н. Еліаса полягає в тому, що «...структура повсякденності не наділена характером більш-менш автономної особливої структури, але є складовою частиною структури даного соціального шару й, – оскільки його не можна розглядати ізольовано, – частиною владних структур усього суспільства» [9, с. 151]. Численні ж сучасні визначення поняття «повсякденність», вважає німецький соціолог, імпліцитно мають на увазі протилежне поняття («неповсякденність»), яке, однак, зазвичай залишається в тіні. Н. Еліас вважає за необхідне окреслити ці сфери, які протиставляються

повсякденному життю, щоб уточнити, про які саме аспекти повсякденності йтиметься в тому чи іншому разі.

Німецький філософ Б. Вальденфельс розвинув ідеї Н. Еліаса, стверджуючи, що дослідження повсякденності має на пряму залежати від місця, часу, середовища та культури. Крім того, він звернув увагу на те, що сьогоднішня як факт значно відрізняється від уявлень людей про нього. Б. Вальденфельс, обговорюючи різні типи розуміння повсякденності, характеризує місто як повсякденне «місце обміну і обмін думками» [2, с. 48-49]. Місто і є таке місце. Воно проявляє суть повсякденності, що таким чином опредмечується та розуміється. Проте місто може стати «плавильною піччю» для відособлених цінностей і стилів життя за двох умов. По-перше, якщо «йому вдається протистояти тотальній функціоналізації». Спадають на думку численні в нашій країні міста, в центрі яких – «містоутворювальні підприємства». Міста, що виникали для виконання єдиної функції – безпроблемного відтворення промислової робочої сили для заводів, мають невеликі шанси стати «місцем обміну». По-друге, якщо це – велике місто. Тоді місто може бути «чимось більшим, ніж місцем збору пам'ятників культури, будівель спеціального призначення і ліній руху транспорту» [2, с. 48-49].

Життя різних міст лягає в основу концептуалізації повсякденності, воно часто об'єднує в собі об'єкт і місце проведення дослідження. Як справедливо відмічає російська дослідниця Є. Трубіна, «місто – це головний простір, де відбуваються соціальні зміни, і ключове місце, в якому створюється соціальна теорія» [5, с. 15]. В той же час місто стає полем пізнання для кожного свого жителя. Соціологи О. Запорожець і Е. Лавринець поняття «міське» визначають тактикою перебування дослідника в місті: приміряючи на себе роль місцевого жителя або туриста, фланера або класичного дослідника, суб'єкт аналізу в своєму зіткненні з містом вибирає певну оптику його розгляду і вибудовує свої стосунки з ним [4]. Фланерство означає таку форму споглядання міського життя, в якому відчуженість і зануреність в ритми міста нероздільні. Цей образ викликав також інтерес дослідників до публічних просторів, зокрема, центральних вулиць, гуляючи по яких, люди ставали об'єктами поглядів один одного.

О. Запорожець і Е. Лавринець, використовуючи методику візуальної антропології, виявляють особливості «Міської хореографії» в транзитних «не-місцях» (М. Оже) міського простору [4]. Поняття хореографії дозволяє розкрити взаємозв'язок ряду моментів, значущих для формування міського досвіду (як повсякденного досвіду, так і дослідницького), – і його наступної рефлексії. У сучасному місті місцями розгортання хореографії виступають транзитні простори, які ці дослідниці, слідом

за М. Оже, розуміють як простір повсякденного вжитку, який необхідно перегнути, минути для досягнення кінцевої мети: транспорт, вокзали і зупинки, готелі. Міська хореографія включає декілька складових: 1) правила і обмеження, що регламентують наше перебування в певних міських місцях; 2) організацію міських просторів, як прояв певного порядку (наприклад, поява турнікетів, зникнення урн для сміття в транзитних місцях); 3) тілесне освоєння і інтерпретацію міста, що змінюється. Хореографія в застосуванні до повсякденного міського досвіду є взаємодією цих складових. Регламентуючі правила задають ритм нашим повсякденним діям, які розгортаються в певних міських просторах, проте наше перебування в місті само по собі є постійною інтерпретацією: будучи читцями міського простору, ми наслідуюмо граматику соціальних стосунків, що розгортаються, і морфології самого простору, проте одночасно є їх інтерпретаторами. Хореографія – це динамічний зв'язок регулюючих правил і спонтанних дій, що розгортаються в просторах з певною організацією [4].

Остання складова міської хореографії знаходиться також у фокусі дослідницької оптики авторів, що вивчають політику повсякденності. Інтерпретація міської політики повсякденного життя (У. Бек) припускає обговорення «консьюмеризації політичної поведінки», політичних мобільностей мешканців, вивчення міського управління як процесу управління містом, в яке залучені різноманітні партнерства (М. Гудвін, Дж. Пейнте), міських соціальних рухів, учасники яких реалізують своє «право на місто» (А. Лефевр).

Поняття «міська хореографія» також тісно переплітається з темою міських ритмів – А. Лефевра, Е. Амін, Н. Трифт. Є. Амін і Н. Трифт у роботі «Міста: переосмислюючи міське» пропонують наступні метафори вивчення урбанізму повсякденності [1]: ритми – це координати, по яких мешканці міста упорядковують і оформляють свій досвід міської повсякденності; транзитивність / пористість – місто інтерпретується як місце зміщення і імпровізації; мається на увазі просторова і тимчасова відкритість міста; відбитки слідів міста – це міське планування, правила архітектурної забудови, транспортні маршрути, мережі комунікацій; практики біополітики – термін походить від М. Фуко і має на увазі наявність у міському просторі практик формування тіла, що мають на меті виробництво керованих суб'єктів. Метафори міської повсякденності відбивають існування технологій мікроконтролю влади (М. Фуко): локалізації, ізоляції, дисципліни, прямого і непрямого нормування повсякденності. Відбитки слідів міста, у тому числі комеморація (будівництво музеїв, пам'ятників), є найважливішим елементом державної політики і інструментом будівництва нації (Е. Хобсба-

ум, Б. Андерсон). Держава здатна варіювати доступ до «місць пам'яті», будучи переконаною, що влада над простором є сильною владою (П. Бурд'є).

А. Трифту значущими видаються виміри міського життя, що не «репрезентуються», тобто його матеріальне середовище, інфраструктура і ті аспекти людського існування, які скриті і від усвідомлення, і від втілення в мові.

Для французького соціолога та культуролога А. Лефевра повсякденність постає як локус творчості, де витворюється як усе людське, так і сама людина, все «вище» в зародковому стані вже міститься в повсякденності [6, с. 54]. А. Лефевр вважав повсякденність головною висхідною позицією, з якої слід розглядати місто. Сфера повсякденного життя локальна і локалізується, наполягає А. Лефевр. Відчуження, яким сповнена повсякденність, може бути здолане за допомогою тих ресурсів, які вона в собі містить. У понятті повсякденності, тим самим, висувається на перший план політичний вимір: заклики до зміни життя, вважає А. Лефевр, – ніщо без створення відповідних просторів. Простори повсякденності – якраз такі простори: чи йде мова про рутинні практики або матеріальні компоненти. Як і увесь міський простір, вони сполучають «близький порядок» і «віддалений порядок», тобто, з одного боку, практики індивідів і груп, а з іншого боку, – інституційні практики.

Російський дослідник В. Вахштайн розглядає повсякденність як рівень елементарних порядків інтеракції «віч-на-віч», що має власну організацію і когнітивний стиль [3, с. 250]. В. Вахштайн, вивчаючи фрейми голосування і міського простору, показує процес транспону-

вання голосування з електорального фрейма у фрейм священодіяння і фрейм фестивалю, аналізує рефреймінг і виробництво етнічності на виборчій дільниці. Характеризуючи оптичні налаштування дослідників, що займаються теоретизуванням міського середовища, він підкреслює: «Соціолога в місті цікавить, передусім, його соціальна організація, соціальна конструкція різних (публічних і приватних) місць» [3, с. 258]. Виділяючи дві ідеальні соціальні логіки місця (місце-сайт і місце-локал), дослідник інтерпретує зрештою публічне місце як метакомунікативне повідомлення, що інкорпорується в повсякденну практику за допомогою декорацій і реквізиту [3, с. 251]. Фрейм-аналіз може використовуватися для розгляду міських соціальних рухів (Д. Сноу, Р. Бенфорд, О. Здравомислова, Д. Клеман).

Висновки. Таким чином, ряд дослідників вважають повсякденність важливою методологічною дослідницькою оптикою, крізь яку слід розглядати та вивчати сучасне місто та процеси урбанізації. Існують різні дослідницькі підходи стосовно міської повсякденності: фрейм-аналіз, теорія практик, дискурс-аналіз, методика візуальної антропології. Вивчення міста як простору повсякденності, застосовуючи використання теоретичних ракурсів соціології міста, візуальної антропології, політичної соціології, соціології повсякденності, орієнтує аналітичну практику на розкриття значення практик і техніки міської повсякденності, її просторів і предметів. Серед перспектив і пріоритетних напрямів розвитку вивчення повсякденного досвіду сучасних міст, слід виділити питання становлення міського соціуму в контексті екологічної, соціокультурної, політичної свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Амин Э. Внятность повседневного города [Текст] / Э. Амин, Н. Трифт // Логос. – 2002. – № 3 (34). – С. 56-78.
2. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности [Текст] / Б. Вальденфельс // Социологос. – М.: Прогресс, 1991. – Вып. 1. Общество и сферы смысла. – С. 47-50.
3. Вахштайн В.С. «Практика» versus «фрейм»: альтернативные проекты исследования повседневного мира [Текст] / В.С. Вахштайн // Социол. обозрение. – 2008. – Т. 7, № 1. – С. 249-259.
4. Запорожец О. Хореография беспокойства в транзитных местах: к вопросу о новом понимании визуальности [Текст] / О. Запорожец, Е. Лавринец // Визуальная антропология: городские карты памяти. – М., 2009. – С. 38-49.
5. Трубина Е.Г. Город в теории: опыты осмысления пространства [Текст] / Е.Г. Трубина. – М.: Новое лит. обозрение, 2011. – С. 14-20.
6. Филиппов А.Ф. Социология пространства [Текст] / А.Ф. Филиппов. – СПб.: Владимир Даль, 2008. – 237 с.
7. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии [Текст] / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2009. – № 8. – С. 3-12.
8. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социол. исслед. – 1988. – № 2. – С. 130-136.
9. Элиас Н. Что такое социология? / Н. Элиас // Ионин Л.Г. Философия и методология эмпирической социологии / Л.Г. Ионин. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – С. 150-166.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2014

REFERENCES:

1. *Amin E., Trift N.* Vnyatnost povsednevnogo goroda (Intelligibility of everyday city). *Logos*, 2002, no. 3 (34), pp. 56-78.
2. *Valdenfels B.* Povsednevnost kak plavilnyiy tigl ratsionalnosti (Everyday life as crucibles rationality). *Sotsiologos*, Moscow, 1991, vol. 1. *Obschestvo i sferyi smysla*, pp. 47-50.
3. *Vahshtayn V.S.* «Praktika» versus «freym»: alternativnyie proektyi issledovaniya povsednevnogo mira («Practice» versus «frame»: alternative research projects of the everyday world). *Sotsiologicheskoe obozrenie*, 2008, no. 1, pp. 249-259.
4. *Zaporozhets O., Lavrinets Ye.* Horeografiya bespokoystva v tranzitnyih mestah: k voprosu o novom ponimanii vizualnosti (Choreography concern in transit locations: the question of a new understanding of visual). *Vizualnaya antropologiya: gorodskie kartyi pamyati*, Moscow, 2009, pp. 38-49.
5. *Trubina E.G.* Gorod v teorii: opyityi osmysleniya prostranstva (City in the theory: understanding space experiments). Moscow, 2011, pp. 14-20.
6. *Filippov A.F.* Sotsiologiya prostranstva (Social space). St. Pererburg, 2008, 237 p.
7. *Shtompka P.* V fokuse vnimanija povsednevnaia zhizn'. Novyj povorot v sociologii (Focus of attention povsednevnaia life. A new twist in sociology). *Sotsiologicheskii issledovaniya*, 2009, no. 9, pp. 3-12.
8. *Shyuts A.* Struktura povsednevnogo myshleniya (The structure of everyday thinking). *Sotsiologicheskii issledovaniya*, 1988, no. 2, pp. 130-136.
9. *Elias N.* Chto takoe sotsiologiya? (What is Sociology?) Ionin L.G. *Filosofiya i metodologiya empiricheskoy sotsiologii*, Moscow, 2004, pp. 150-166.

Скляренко Катерина Олександрівна – аспірант
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
Адреса: 49010, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 72
E-mail: dru_82@mail.ru

Sklyarenko Katerina Oleksandrivna – postgraduate
The Oles Honchar Dnepropetrovsk national university
Address: 72, Gagarin Avenue, Dnipropetrovsk, 49010
E-mail: dru_82@mail.ru